

Aktiebolagen – en invasiv art!

Recenserad bok: En invasiv art – så tog företagen över världen.

Författare: Per Molander

Förlag: Volante, 2025.

Är du bekymrad för den artificiella intelligensen? Då borde du vara ännu mer bekymrad för de transnationella företagen som i vissa fall redan tagit över det demokratiska beslutsfattande som vi fruktar att AI kommer att göra. Författaren Per Molander går i sin bok *En invasiv art* systematiskt till väga när han beskriver uppkomsten av fenomenet ”juridisk person” och dess skepnad framför allt i form av aktiebolag, där en avgörande ingrediens är det begränsade ansvarstagandet

[Are you concerned about the artificial intelligence? Then you ought to be even more concerned about the transnational companies which in some cases already have taken over the democratic decision making which we fear of, where a critical ingredient is the limited responsibility.]

Frågan om vart den artificiella intelligensen (AI) kommer att leda mänskligheten är ständigt aktuell i debatten. Kommer AI att ta över människans roll i beslutsfattandet? Hotas demokratin? Hur är det med den moraliska kapaciteten?

Men ett kanske ännu mer närliggande hot som inte diskuteras är fenomenet ”juridisk person” i form av stiftelser, aktiebolag, banker, men även stater och överstatliga organ som den Europeiska unionen. Här kan vi redan konstatera att vissa former av den juridiska personen tagit över det demokratiska beslutsfattandet, att den moraliska kvaliteten understundom är undermålig och att vi helt enkelt förlorat kontrollen över utvecklingen. Det är vad författaren Per Molander hävdar i sin nya bok *En invasiv art – så tog företagen över världen*. Det är en gedigen och i bästa mening lärd bok som handlar om den juridiska personens olika skepnader, med fokus på aktiebolagen. Slutsatsen är att denna konstruktion, som varit så betydelsefull för industrialisering, ekonomisk tillväxt och välståndsökning, nu i vissa sammanhang sparat ur och att de mekanismer som finns för tillsyn och styrning av företagen har visat sig otillräckliga. Företag kan med sina ekonomiska och juridiska muskler utmanövrera stater. Ibland stiftar de aktivt lagar, som borde vara ett privilegium för människorna i berörda länder. Molander hävdar, men en formulering från sociologen Robert Merton, att aktiebolagsprojektet är ett skolexempel på fenomenet oförutsedda konsekvenser av målinriktat mänskligt handlande.

Då en av Sveriges större miljöskandaler – den i Teckomatorp – avslöjades på 1970-talet (man hade grävt ner stora mängder miljögifter på fabriksstomten) sattes så småningom ett omfattande saneringsarbete i gång som ännu våren 2024

inte var avslutat. Kostnaderna beräknas till en halv miljard kronor men företaget som ställt till skandalen, BT Kemi, har gått i konkurs och kan inte betala för saneringen. Det danska moderbolaget Kemisk Værk Køge A/S är inte heller villigt att stå för några kostnader. Man hänvisar till att ett företags ekonomiska ansvar inte sträcker sig längre än till det aktiekapital som finns i bolaget (i detta fall dotterbolaget BT Kemi) som efter konkursen inte har några pengar. Här blir det alltså kommunen som får stå för kostnaderna. I den aktuella Northvolt-konkursen blir det de enskilda fordringsägarna (olika företag, hantverkare mm.) de som drabbas. Den svenska aktiebolagslagen formulerar ansvarsförhållandet på följande sätt: (1 kap, 3§): ”I ett aktiebolag har aktieägarna inte något personligt betalningsansvar för bolagets förpliktelser.”

Molander går grundligt till väga, historiskt och internationellt och tar som mall för analysen förkortningen MIDAS där M står för *mobilitet*, I för *immortality* (*odödlighet*), D för *diktatur*, A för *amoralitet* och S för *storlek*. Poängen är att visa hur den juridiska personen (i första hand aktiebolaget) skiljer sig från den fysiska personen. Som av en händelse var ju också Midas namnet på en grekisk kung som fått gåvan att allt som han rörde vid förvandlades till guld – en inte så önskvärd egenskap visade det sig eftersom även maten som han tog till sin mun blev till guld.

Molander förnekar inte förtjänsterna med uppfinningen ”juridisk person”, men menar att utvecklingen nu gått alltför långt, framför allt om man ser på de transnationella företagen – att demokratin helt enkelt förlorat kontrollen över vissa företag.

Företagen är rörliga – förflyttar sig elektronisksnabbt från kontinent till kontinent, till skillnad från fysiska personer som kräver andra transportmedel. Företag kan vara odödliga, till skillnad från oss vanliga dödliga som har begränsad livslängd. Företagens beslut fattas inte efter någon demokratisk process, och deras moral framstår i flera fall som tvivelaktig. Och en del företag är mycket stora – större än många enskilda länder vilket har betydelse för bland annat företagens ekonomiska resurser och juridisk kompetens.

En intressant detalj som Molander använder som belysande exempel: Henry Ford, som drev en bilfabrik i USA betalade högre lön till sina anställda än genomsnittligt i branschen (som en goodwill-gest). Bröderna Dodge (som senare skulle starta en egen bilfabrik) var stora ägare i Ford. De var missnöjda med Fords lönesättning och ville ha lägre löner till arbetarna för att få högre utdelning till aktieägarna och tog frågan till domstol. Högsta domstolen i Michigan biföll bröderna Dodges begäran med följande motivering:

Ett kommersiellt företag organiseras och drivs i första hand för att aktieägarna ska göra vinst. Ledningens resurser ska användas med detta mål i

sikte. Ledningens beslutsmyndighet ska utövas för att på bästa sätt uppnå detta mål och kan inte användas för att ändra detta mål, för att sänka vinsten eller för att avstå att dela ut vinsten till aktieägarna med syfte att använda den för andra ändamål.

Den svenska aktiebolagslagen (SFS 2005:551) resonerar i liknande banor. ”Om bolagets verksamhet helt eller delvis skall ha ett annat syfte än att ge vinst till fördelning mellan aktieägarna, skall detta anges i bolagsordningen.” (3 kap, 3§).

Det ska tilläggas att Molander även diskuterar hur problemen skulle kunna hanteras. I slutet av boken, med den klassiska rubriken ”Vad bör göras” skisserar han olika möjligheter att komma tillrätta med missförhållandena, samtidigt som han konstaterar ”Grundfrågan är om de juridiska personernas invasion av de mänskliga samhällena kan bemästras, eller om det redan gått för långt”.

Boken är rikligt försedd med referenser och en omfattande notapparat (tyvärr slutnoter i stället för fotnoter) och är skriven i vad man nog skulle kalla ”akademisk stil”, men den som ger sig boken i kast blir rikligt belönad med många nya insikter om hur fenomenet ”juridisk person” tagit form och nu nått en nivå som hotar själva grunden för vår demokrati.

*Urban Janlert,
professor em. Socialmedicinare och med.dr.
Institutionen för epidemiologi och global hälsa,
Umeå universitet.*